

Kimniege TAMI Newen

Conece TU Energía

Conoce TU Energía

Unidad de Educación y Difusión
Ministerio de Energía
2º Versión: Enero de 2019

minenergia

@MinEnergia

MinisteriodeEnergia

minenergia

www.energia.gob.cl y www.mienergia.cl

Traducción: Necul Heriberto Painemal Morales
Profesor, Linguista, Magister en Letras, Investigador y Conferencista Mapuche.

Kimniege TAMI Newen

**Ministerio de
Energía**

Gobierno de Chile

TRAFTUWÜN NEWEN KA FILLCHE

Norkünule ta newen tayiñ kümelkaleam rume kümearfui ta feichi küpaluchi che. Feimeu zuamnieyiñ kim konal ta che kümé niewal ta newen, kümé leliniewal ñi kümé malütuwal ta newen, feimu küméi ñi kimal, chumgechi küzautuniewal, feimu zoi kümé amulnieayiñ tañi kümelkayam ta kom che trürleam kom ka amulniewal fill meu tayiñ mapu.

Fachi pichi chillka nieaimi mi kimal, chemgen ta feichi newen zugu feimeu kellugetuaimi mi kimal ka müllokonal fachi zugu ka amul nieaimi fachi newen mülelu tayiñ Chile mapu.

CHEMAM TA NEWEN?

Feiti newen fill mogen meu mülei. Feichi newen meu chem kalül rume kam chem mülen fill meu wallontu mapu mu trafkintuafui negüm meu, pelom kam are. Ka famgechi: chumül ikeyiñ nentukeyiñ newen ñi zeumayal ta negüm kam küzau, zeuma iyael meu afümtuam iyael pekünuwal television kam pelomtuwal tañi ruka meu zuamiyiñ electricidad pigechi newen.

Feichi newen müleí
fill meu

$$E=mc^2$$

MÜLEKEI KAKEUMA NEWEN?

May, cheu ñi tripalen, cheu tripalele newen feipiafuiyiñ feichi wiñolerkelu kam ñamkelu newen. Wiñotukelu newen kai Fey ta afkenolu tripalechi ta wilüfantü mu, newen küruf meu, newen ko meu kam feichi are tripalechi ponwi mapu meu ka rume mülei tayiñ Chile mapu meu.

Wiñopenolu newen feyta tripaperkelu ta mapu mu ka aftukey amunchi antü mu. Kiñe kay tripaleki ta münche mapu füta kuifi ñi müleumum ñi zeumagen ka kiñeke kay tripalei ponwi mapu mu ta üyümgechi ko petróleo pigelu, feichi kuyul kam feichi üyüm küruf mapu tripalu.

Wiñopenolu newen

Wiñotukelu newen

Chumgechi puwi ta newen tami ruka meu?

Feichi electricidad newen puwkey tayiñ ruka meu,
tayiñ küzaoken trokiñ, fey ta külagechi troy niei:
zeumagemum, amulniegen ka wizpüniegen.

ZEUMAGEMUM

Wünelumu feichi newen tripalerkei ta cheu nentugekei newen, feichi newen kintugei ta üyüm kura kuyul meu, feichi üyümgechi kürüsü tripalu mapu meu, witrunko meu, wilif antü meu, kürüsü newen ka feichi Centrales cheu nentugei ta newen mülerkei ta kom Chile mapu mu ka feimeu mülei ta feichi cheu mülelu ta kakeume newen nential chumgechi gen ta mapu.

AMULNIEGEN

Inagechi leligei chümgechi yegealu ta feichi newen cheu
ni tripamum ka anümgei feichi fütake ügko fill püle
yegeam ta newen. Kom feichi zeuman tañi yegerpuam ta
feichi newen cheu zuamniegi küzawam.

WIZPÜNIEGEN

Wechun meu tañi nüwam ta electricidad newen, elugei
ta trawünpelu zeumayam feichi tripan meu feichi newen
pünakonal mülekei inei wüzpükelu. Mülei ünko kam
münche mapu amulu pagillwe amulniegei ta waria ka
lof mapu mu wülkefi newen tayiñ ruka, lawentuwe ruka,
chillkatuwe ka rüpu meu.

*Chem am ta
feichi newen
tripakelu
antü meu?*

Feichi newen tripakelu antü meu afkelay, llougekey feichi “paneles fotovoltaicos” pigechi pagillwe trapümkelu antü eñum, fei ta llowkei antü ñi are feymu zeumakei feichi electricidad newen kam are.

Feichi antü newen meu tripakei ta electricidad. Trapümkelu antü ñi are celda fotovoltaica pigechi pagill zeumakei ta pelom antü mu feichi electricidad newen tañi niewal tayiñ ruka meu.

Fey ti chi aremkelu ko, antü meu tripakelu ñi newen, nükey ñi newen tripakelu antü meu, feimeu nentugei are ka eñumkei ta ko, Fey tufa konkey taiñ müñetuwe meu mülelu ruka meu kumeke areko ka cheu zeumagekei chemkün tukugei ñi kume küruf niewal, ankümalu, ka wazkün iyael meu. Ka feula konkülei negümal ta yechepelu pagillwe.

Tayin Chile mapu zoi rume niey antü ñi eñum “radiación solar” pigekei zoyelküley ta Atacama pigechi mapu ka willimapu zoi pichi niei welu niei, fey leliayiñ chumgechi nentuafiyiñ antü ñi newen fill püle.

Tüfachi antü newen puwafuy cheu puwkenon kake zugu, ka nentukelay wechake kürüf nentugeyim ka fachantü ta trürley fey tichi newen tripakelu münche mapu mu, ka kelluntukey cheu tripakelu kizuke newen ka fill mulenmukei.

Chem am ta newen tripakelu ta kürüf meu?

Fey ti kürüf newen afkenochi newen gei, fey nentukei ta newen pu kurüf ñi amuleken fill püle ka negümkei fütake aspawe zeuma newen mekelu pagillwe, fey mu feichi negüm tripamekei feichi electricidad newen mülen mu ka kiñe pagilwe generador, pigekei zeuma newenkelu.

Fey ti chi pu turbina kürüf meu negümlu anümüleafuy wente mapu ka lafken meu, fey tufa chi zugu katrüntukelay kake kuzau mapu, niepen kullin rume.

Tayin Chile mapu mu fachi kürüf newen ka antü tripaken
newen, feyta afkenolu newen zoilechi wülkelu newen ñi
niewal electricidad newen fill mapu mu.

Nüwkülen ta kürüf ñi newen meu, feyta genole kürüf
tripalayafuy feymu müley ñi trapümgeal kake zeumaken
pagillwe, ñi müleam fillantü feichi electricidad newen.

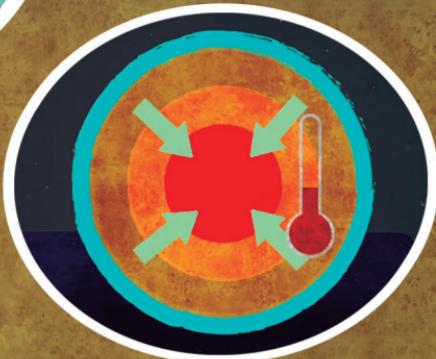
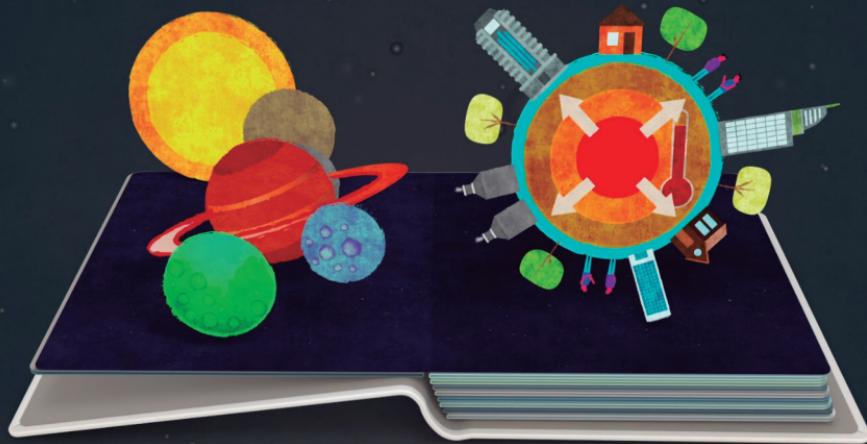
Tüfachi kürüf newen Chile mapu meu niegen küzawyefi
fey küme müleam ta fill antü ñi wülkenon wecha ke kürüf
wezalkakelu mogen.

Chem am tə tripakelu ponwi mapu newen?

Feichi newen tripakelu ponwi mapu meu fei ta afkenolu newen gei, tripakei ta feiti eñum ponwi mapu mu. Kimgekei tunten ñi aregen kam ñi eluwün eñum cheu ñi mülen ka feichi zugu “entalpía” pigekei.

Tayiñ mapu mu nieyiñ fentren cheu tripaken areko pülle zegüñ meu fey meu kintugekei zoi amulniewal feichi “entalpía” ka pichiken entalpía, nentugekei feichi eñum newe ponwi feichi mapu meu.

Tüfa chi newen negümkei zeumageken chemkün,
ruka meu ka feychi cheu aukantukei ta che, zuamgei
ta electricidad newen, eñumal ruka, fill püle, cheu
choyimgei anümka, ankütuam mamüll, cheu choyimgei
challwa, müñetuam areko meu, zeumageken chemkün
zuamgelu are kam wütre.

Tayiñ Chile mapu wünelumu zeumai cheu tripamum
ponwi mapu ñi newen fill willi America meu, tañi
amulniewal ñi tremüm ka kintulen we kümeke ka lifgechi
newen tañi niewal tayiñ Chile mapu.

Climatización

Baños Termales

Industrias

Calefacción

Invernaderos

Piscicultura

Secado de Leña

Chem am ta nentugeken ko newen?

Fey tichi ko newen afkenolu newen gei, fei ta nentugei ta cheu mülen fütrake witrunko feymu negümkey fütrake aspawe turbina pigekei Fey nentugei electricidad newen. Zoygele feychi witrunko ka zoi külügele zoi tripakerkei newen cheu mülen mu zeumagemum feichi newen.

Müley Fey ti centrales cheu katrütugekey ko Fey mew gülümgekey ta ko kiñe wechoz mapu mu cheu amulei kiñe leufü Fey meu apogekei zoi newen nentugeal fei meu.

Ka müley Fey ti rupangechi central, Fey meu nentugekey chag reke Feyti leufü, tukulgekey fütrake tuberia meu, Fey mew nentugekey feichi newen cheu rupamum. Tufá ta newe wezalkakelay mapu pigekey wiño tukuken ko cheu ñi kizu amuken.

Ka müley kake central cheu nentugekei ko, tüfa küzaukei feichi electricidad newen meu tañi nentumekeal ko ka trapümtuwal kiñe katrunko meu malliñ reke, fey zuamgele ka konkei ñi zoi fanentu witruwal ko ñi küme nentugeal ta feichi electricidad newen ko meu.

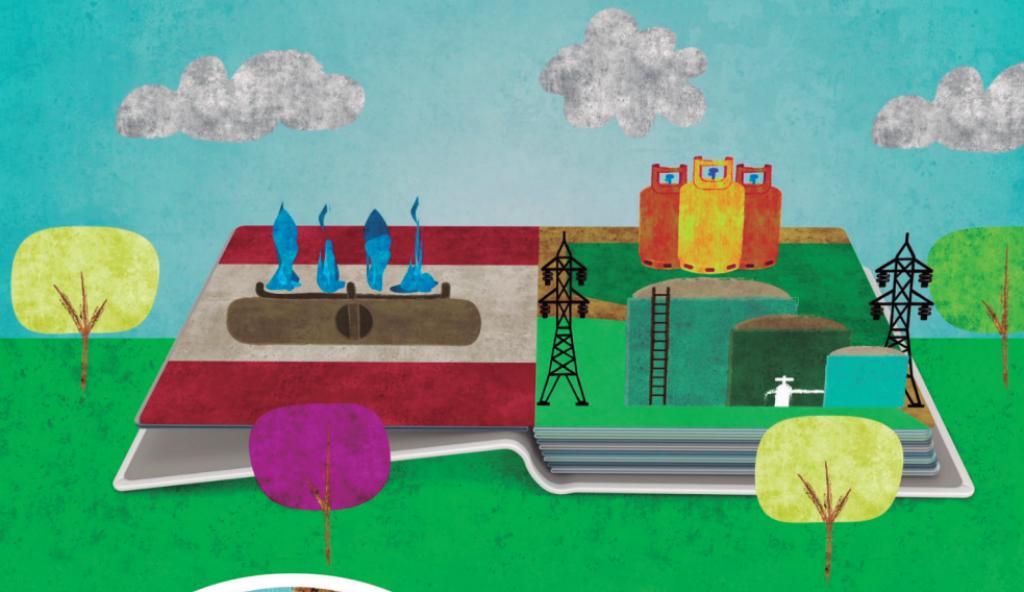
Ko newen meu tripakei ta fentren kelly kom feichi newen mülen ta Chile mapu mu ka lif newen gei ñi tripaken wülkelai ta poz küruf invernadero reke femlai ka puwkelai ta wenu mapu meu.

CHUMGECHI AM TRIPAKEY FEY TI ÜYÜMGECHI KÜRÜF NEWEN?

Üyümgechi küruf newen mülekei ta ponwi mapu meu ka afkei. Tayiñ Chilemapu mülekei epu üyümgechi küruf: kizu mülen ponwi mapu mu ka feichi nentugekelu ta üyümgechi ko, kütral ko pigekei. Kizu mülen feichi üyümgechi küruf zoi tripakei ta Magallanes pigechi willi mapu, welu elugekei ta feichi mapu meu müten. Kake püle mülei ñi küpalgeal kakeñ püle.

Feichi kütralko nentugelu zuamniegei cheu malütugeken, cheu kizu tripalen kam küpalelu kañpüle.

Feichi üyümgechi küruf zuam niegei ta zeumayal electricidad newen meu feichi areko meu ñi zeumameken newen, ka niegei ta epu turbina: kiñe tukugei üyümgechi küruf kagelu areko ñi würwan. Kom fachi zeuma meken newen zoi nentulai wezake poz küruf mülen kakeume.

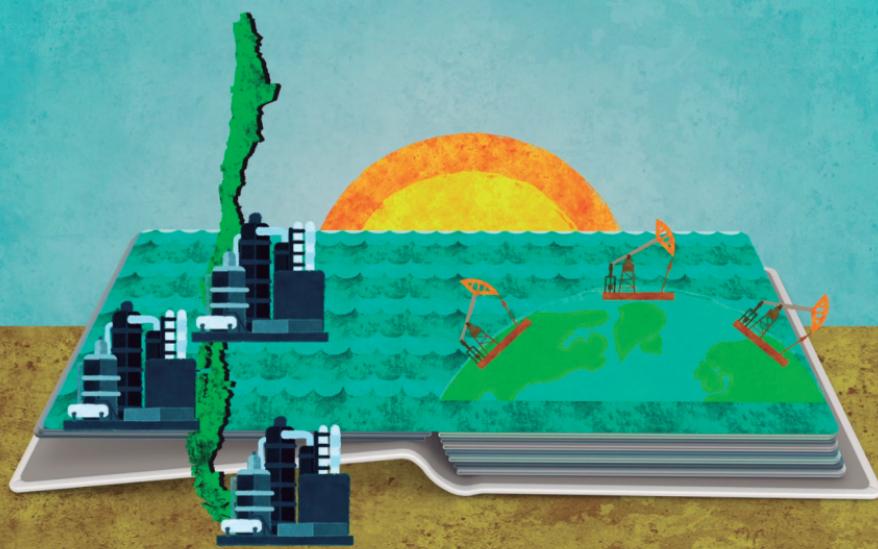
Üyümgechi küruf fill zuamniegei tayiñ ruka meu, zeumagemum chemkün ka yegeam chemkün, ka yechekelu pagillwe, taxis ka küzaupeyüm yepagillwe rume amulgei rupan tripantu meu.

CHUMECI AM TRIPAKEY FEY TI KÜTRALKO PIGECHI NEWEN?

Fey tichi kütralko münche mapu mülekei welu afkei.
Nentugekei kakeume newen zeumageam ta electricidad
newen zuamniegei feichi yechemkünkelu pagillwe ka
cheu zeumagekei chemkün.

Tayiñ Chile mapu niyeiñ cheu mülei kütralko, welu
epe kom feichi kütralko küme elgepelu feichi cheu
malütugepei epe kom küpalniegei ta kake mapu.

Wünelumu tripalelu malütugen kütralko fey ta diésel
pigepei, ka kerosene, negümal pagillwe yechepelu ka
üyümchi kürüf zeuma iyaelpelu.

Ka feichi Kofi würwan electricidad newen nentulu ka
zuamigün feichi tripalelu ta kütralko meu fei küzaukei
kiñeke mu, re tañi küme müleam ñi nentu nentu meken
ta electricidad newen müten.

Tüfachi kütralko ñi newen tripan rume zuamniegei
feichi pagillwe ye chemkün pelu, mapu meu kam lafken
miawpelu ka kürüf pagillwe miawpelu yeché pelu feichi
tripaken kütralko meu. Welu feichi kütralko nentukei
wezake poz kürüf kutrankelu ta mapu, feimu fachantü
kintu kintugei feichi zoi lifgechi newen.

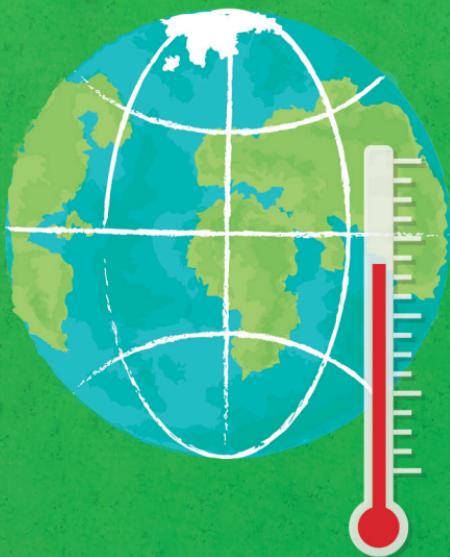
CHUMGECHI AM TRIPAKEY FEY TI KUYUL NEWEN?

Kuyul ta nentukei newen ñi kuifi mülen mapu meu ka afkelai. Mülekei feichi centrales cheu nentugei newen are meu, cheu küttraltugei ka nentugei fütrake are feimeu wazkükei fentren ko kuiwan kuiwan kei, feimeu negümkei feichi turbine püna mülelu kiñe electricidad newen zeumagelu.

Kiñeke zeumakelu chemkün ka zoi kuifi küpan petu zuamigün kuyul ñi eñumtuám.

Lüpümgén kuyul, feimeu tripakei wesha nümu ka pukem
zugu kake poz feimu pozkei ta fill mapu ka küruf meu
pozkei, feimu zoi azgei ñi reyituam kakeume lifgechi
newen.

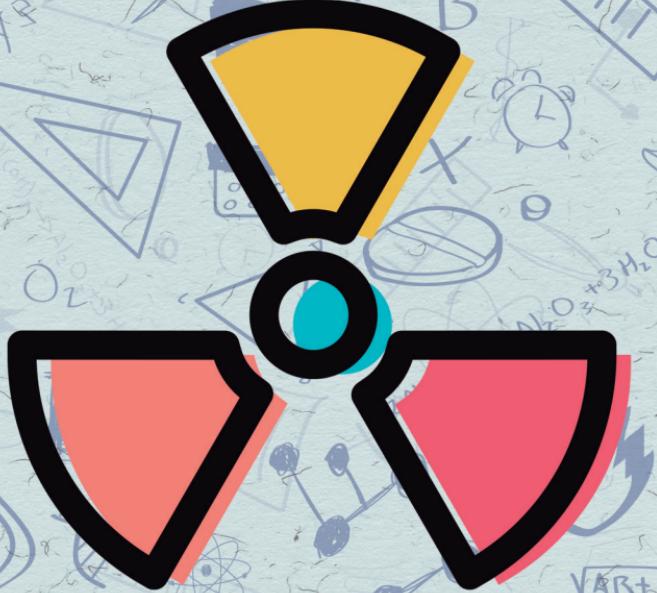

Combinar el uso del carbón con otras fuentes de energías más limpias

CHEM AM TA NUCLEAR NEWEN PIGEKEN?

Fill mülen wallontu mapu meu niepei ta pichike fún atomo pigei. Feichi nuclear newen fei tripakei chumül trawüken ta epu piuke reke niepelu zoi fanenolu, fei ta fusión nuclear pigepei kam chumül wüzakei feichi atomo zoi fanelu feichi zeuman fision nuclear pigekei. Fachi wüzamgen nucleo lef tripakei feichi neutrons ka tripakei fütra are newen.

Tayiñ Chile mapu mu nielaiy় feichi küzaulu ta nucleo tañi nentual electricidad newen, zuamniegei ta kümé azkintuwal ñi zeumageal ta küpachi antü meu. Mülefui ta epu ruka cheu ta kintuyaagei feichi reactor epe meli mari tripartu amulepei fei ta zeumakei pagillwe radiactivo zuamniegei ta llakontuwan kutran cancer pigechi kutran.

$$VAB+CD = H$$

CHEMANCHI TA KALÜL TRIPANCHI ÜYÜMCHI KÜRÜF?

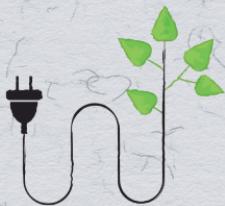
Üyümchi kalül küruf fei ta afkelai. Kom feichi me waka kam zañwe zeumagekei feichi küruf newen, welu konkei ta zewü ka tripalekei ta wezake nümučhi küruf ka fei rume zuamkelai ta che.

Chumgechi zeumagekei feiti newen fei tripakei funalu ta me (nürüflelu ka neyen nienolu) me kullin kam poz tripalu kechan. Kiñe funa niepelu pagillwe tukugei küpu ka mülekei pichike piru fei ta funakelu chemkün fei tripakei üyümgechi küruf.

Funankelu pagillwe
nienolu neyen.

Feichi uyumgechi küruf tukugei ñi zeumayam
electricidad newen ka kom feichi küpu tripalu tukugei
ta mapu meu kümegeam ta gan. Feimu kümé elgekei ta
feichi pozgechi küpu ka nentugeafui ta kullin.

CHEM AMCHI MAMÜLL KA CHUMGECHI AZGEKEI?

Kom feichi mamüll tripalu pellets shümüllko pigekei, fei ta afkenolu newen gei. Kom feichi are tripalu ta mamüll meu fei ta zuamniegei ta eñumtuam ta ruka ka ta zeuma iyael meu, kom ruka mülelu tayiñ mapu meu zuamniegei. Feichi mamüll ta inalei feichi nentu newen pelu tayiñ Chile mapu, unelu mu mülei feichi kütralko.

Azkintuniegei tañi zoi lüpümgenoam ta mamüll kom nentugepen ka trürleai ta anümkan aliwen kiñe mel meu, feimu küme amuleai tañi niepen ta mamüll kütraltuam, kümeké mamüll, ankülelu ká traf gillatumeken, ka zuamniegei ta kümeké kütraltuwe mülelu ta waria meu, ka kümeké ñükümtu müleal ta ruka fei meu zoi münaleai ta pozgechi fitrun.

CHEM CHUMAI TA BFEIOCHI NEWEN GÜZ ZUGU MÜLEFULE?

Mülele güz zugu, kiñe fütra nüyün rume, kom feichi electricidad newen katrügei genowal ta allfeñtunoalu ta che. Ka feichi güneniefilu ta electricidad newen azkintunieai tañi chumlen. Ka famgechi leligeai günenielu üyümchi küruf.

Mür feichi zugu, kizuke gengelu küzau mülei ñi azkintuwal ka küme aztukual, kom tañi pu küzaufe egu ka wülzugunielu feichi Ñizol electricidad newen ka üyümche kütral (SEC). Feimeu feichi ka müleal newenchi zugun zuamgeai kiñeke antü.

Ka kom feichi kütralko negümlu pagillwe yachepelu
mülekei feichi cheu tukugekei feichi newenko ka niekei
tañi trapümgeam ka muleam kiñeke antü ñi zuamiegen.

Llukanlu che amukei feichi cheu müleyüm feichi kütralko
ñi tukuwal tañi pagillwe yechepelu feimu ta rume
zuamniegi llukan meu ka feimu pürüm afkei. Feichi
zugu meu, unen meu elugeai ta feichi kütralko
pu ambulancia ye kutranelu, ka feiti niepelu tralka ka
feichi chogümpelu lüpüm feita kellukelu ta che mülele
kuñiw zugu.

FEUKLA ZOI KIMNIEIMI TAMI NEWEN ZUGU

Feula kai mageltueimu tamün konal tayiñ zeumayam
küme niewal ta newen zugu tayiñ Chile mapu.

Petu zeuma mekeyiñ cheu eimi kimaimi ka
konküleaimi feichi zugun chumgechi newayiñ feichi
newengechi zugun.

Eimün pu che zoileimün ka eimi konküleaimi fechi
zugu meu.

Ministerio de
Energía

Gobierno de Chile

WWW.MIENERGIA.CL

**Ministerio de
Energía**

Gobierno de Chile